

право вільно вести торгівельні справи; заборона втручатися іншим органам влади в справи греків; Ніжинський грецький магістрат мав право видавати паспорти тощо. Все це викликало занепокоєння влади Російської імперії, що призвело до поступової ліквідації привілейованого становища ніжинських греків.

Отже, стаття висвітлює правове підґрунтя перебування грецьких купців на території України; економічні, геополітичні та правові чинники, що вплинули на отримання ніжинськими греками особливого статусу, прав та привілеїв.

Ключові слова: греки України, ніжинські греки, гетьманський універсал, гетьманський уряд, гетьман Богдан Хмельницький, Російська імперія, жалувана грамота, Ніжинський грецький магістрат.

РЕЦЕНЗЕНТИ: Лисак В.Ф., д.і.н., проф.; Чура В.І., д.і.н., проф.

УДК [930.1:336](477)"1850/1917"

Н.М. Радченко

КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ПРАЦЯХ ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ ДОСЛІДНИКІВ

В статті розглядається стан наукової розробки проблеми вивчення джерел з історії становлення кредитно-фінансової системи України другої половини ХХ – 1917 р. Предметом наукових досліджень були різні аспекти історії розвитку кредитно-фінансових установ України, проте на сьогодні у історичній літературі відсутні узагальнюючі наукові роботи, у яких було б здійснено комплексний аналіз джерел з історії розвитку кредитно-фінансової системи України зазначеного періоду.

Ключові слова: банк, кредитні товариства, кредитно-фінансова система, ощадні каси.

Процес становлення та розвитку мережі кредитно-фінансових установ України другої половини ХІХ – 1917 р. був предметом уваги багатьох сучасників та вже більше ста років у більшій чи меншій мірі привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Дореволюційна історіографія багата дослідженнями, у яких висвітлювалися різні сторони фінансової та торгово-промислової політики самодержавства. Це період дискусії у суспільстві про подальші шляхи соціально-економічного розвитку імперії, у тому числі й інституту кредитування. Вивчення думок та поглядів сучасників цих процесів є метою даної статті. Загалом досліджень присвячених дореволюційній історіографії кредитно-банківської системи України, або ж Російської імперії в цілому дуже мало, здебільшого це частини дисертаційних досліджень, як-то В.І. Марочко [20, 22, 26, 34]. Окремо можна виділити статтю російського дослідника К.А. Ісинського, у якій розглядаються праці дореволюційних російських істориків з вивчення провінціальної банківської системи Росії середині ХІХ – початку ХХ ст. [16].

Перші спроби охарактеризувати новостворену кредитно-фінансову систему було зроблено у 60-х – 70-ті рр. ХІХ ст. і стосувалися вони Російської імперії загалом. Це роботи О.В. Яковлева, В.Ф. Лугініна, Н.П. Коллюпанова, О.І. Васильчикова [7, 25, 37]. У тогочасних роботах відсутній історіографічний аналіз літератури та міститься мало посилань на джерела. Проте усі автори висловлювали одну думку – потреба Росії в упорядкованому кредитуванні, а вже потім вони полемізували про найкращу систему

для Російської імперії, про те настільки держава повинна впливати і контролювати кредитні установи.

Так, в книзі О.В. Яковлева «Очерки народного кредита в Западной Европе и в России», першими розглядаються питання про необхідність організації мережі кредитних установ та про згубність для держави такого явища як лихварство: «В последнее время обращает на себя внимание весьма важный вопрос о развивающемся у нас ростовщичестве, о недостатках у всех денег, недостатках капиталов... У мировых судей беспрестанно проводятся дела о неблаговидности постоянных ростовщиков» [37, с. 3].

Досліджуючи стан кредитно-фінансових устав Росії, Яковлев один з небагатьох хто звертається до законодавства Російської імперії (зокрема, дає вичерпну характеристику окремих актів, як-то «Положение о городских банках» 1862 г.), статистичних даних («Сборник статистических сведений о России 1854 г.», Статистический сборник Е. Ламанського), матеріалів періодичних видань («Северная пчела» та інші). Проте фактичні дані стосовно українських кредитно-фінансових установ неможливо виокремити із загальноросійської картини, окремо О. Яковлев називає товариства взаємного кредиту міст Одеси, Києва, Харкова та Херсонський заємний банк [37].

Однією з перших робіт, у якій розглядалося питання виникнення й розвитку банківських домів стала монографія В.Я. Ососова «Городские общественные банки в России» [28]. У ній автор детально розглядає процес формування державних громадських банків, їх трансформацію у ключові фінансові центри міст та губерній. Серед українських банківських установ подається аналіз даних по Харківській, Сумській та Черкаській губерніям. Найчастіше згадується Глухівський та Чигиринський громадські банки. Практично до останньої чверті XIX ст. книга В.Я. Ососова залишалася найбільшим дослідженням з історії банківської системи. Частково це пояснюється тим, що процес виникнення більшості банківських домів тільки розпочався, а також незначною кількістю матеріалів та джерел інформації із даного питання [16].

Частина дослідників була безпосередніми учасниками, чи навіть засновниками перших кредитних організацій. Так, брати С.Ф. та В.Ф. Лугініни, Н.П. Колюпанов відвідали з метою ознайомлення ряд західноєвропейських країн. Особисте спостереження та знайомство з західною спеціалізованою літературою послугували основою для написання та видання ними низки книг, брошур, статей, у яких аналізувався власний накопичений досвід та вирішувалося питання про можливість його використання в умовах тогочасної Російської держави.

У своїй книзі В.Ф. Лугінін та О.В. Яковлев «Сельские ссудные товарищества (их устройство и назначение)» аналізують причини невдач перших волосних кас: «... безразличное участие в банке всех жителей волости (участие обусловленное не их личным желанием или убеждением в пользе дела, а административным распоряжением) и заведывание этим делом волостным начальством, – вот главные черты этих учреждений. В этих условиях именно и заключалась главная причина тех неудач которым подверглись волостные банки» [25, с. 4]. Далі автори розмірковують над змінами, котрі необхідно провести, і найголовнішою мала стати особиста зацікавленість у успіху справи.

Однак прагнення принести до країни західноєвропейський досвід зустрічало опір противників, як з боку консервативних кіл та із боку лібералів народництва. Основним аргументом проти було твердження, що російські умови докорінним чином відрізняються від західних, особливо на селі з її станово-общинним улаштуванням. Община, на думку її захисників, є важливим фактором, що визначає самостійний винятковий шлях розвитку Росії. А розвиток кредитних установ, перш за все кооперативних кредитних спілок, міг призвести до соціального розшарування на селі та

руйнування общини. Прихильники ж кредиту, вважали, що усі народи проходять у своєму розвитку «майже однаковий шлях», долаючи схожими методами однакові перешкоди. А тому немає необхідності у Росії вигадувати особливі форми народного кредиту. Община переконували на сторінках журналів О.В. Яковлев, О.І. Васильчиков, П.О. Соколовський не є перешкодою кооперативному кредитному руху. Більше того, їй властиві риси, які є запорукою успіху у цій справі – самостійність, самоуправління, взаємодопомога, загальна відповідальність по зобов'язанням, наявність «мирських капіталів». Росія дійсно має свої особливості – наприклад, перевага сільського населення, тоді як на Заході переважає пролетаріат. Проте напрацьовані форми народного кредиту, особливо в Німеччині, набагато більше підходять Росії з її сільським побутом, ніж для європейських держав [7, 32, с. 105, 113, 114; 37].

На початку ХХ ст. починають з'являтися узагальнюючі праці із історії банків та кредитних установ. Автори їх – А. Макаров, Я. Печерін, М. Герценштейн та інші [9, 21, 29], також розглядали кредитні установи України у контексті історії кредитної системи імперії. До проблеми історії дрібного кредиту в Російській імперії зверталися О. Анциферов, М. Катаєв і С. Прокопович, О. Гур'єв, П. Гур'єв, П. Морачевський [1, 10, 11, 17, 23, 30]. Дослідженням банківської системи присвятили свої роботи П.П. Зінов'їв, О.Н. Зак [13, 14].

У перших роках ХХ ст. виходить праця О.М. Гур'єва «Несколько слов об учреждении государственного поземельного банка в России» у якій вперше зроблена спроба виділити певні етапи у розвитку кредитно-фінансової системи Росії [10]. Автор послідовно викладає певну хронологію, побудовану на процесах розвитку капіталістичних відносин у країні та потребі населення у кредитних організаціях. Простежує Олександр Миколайович й процес трансформації новостворених кредитних закладів у повноцінні банківські структури.

Найбільш об'ємним за кількістю праць та публікацій, а також за кількістю різних питань економічного та соціального напрямку є літературний спадок професора Київського університету, міністра фінансів, члена Державної Думи М.Х. Бунге. Наукові праці – «Теория кредита», «Гармония хозяйственных отношений», «Основания политической экономии», «Очерки политико-экономической литературы», дають уявлення про його теоретичні погляди [5]. Праці М.Х. Бунге (1881 – 1886 рр.) дозволяють визначити цілі які переслідував міністр у своїй політиці стосовно кредитно-банківською системи.

Питання кредитної кооперації вивчав один із найбільш відомих вітчизняних вчених-економістів М.І. Туган-Барановський, у своїх роботах він дав усесторонній аналіз і узагальнив досвід діяльності кредитних кооперативів у Європі та Росії, виділивши роль держави у їх створенні. Кредитна кооперація, «яка стоїть на ґрунті приватної власності і дбає про приватногосподарські вигоди для своїх членів» особливе значення, на думку вченого, має для селян. Завдяки кредитним організаціям селяни мали змогу користуватися тими пільгами та вигодами, які мали великі господарства. Добробут окремого члена товариства залежав від успішної роботи усього товариства і завдяки цьому селянське господарство втрачало індивідуалістичні риси. Однак, запровадження ощадно-позичкових товариств, на думку вченого, не було ефективним, оскільки більшість селян через бідність не мала грошей для внесення необхідного залогу. Тому такі товариства протягом усього часу їхнього існування були розповсюджені на більш заможних окраїнах імперії, перш за все на Півдні України [35].

Стосовно кредитно-банківських установ України одним із перших самостійних досліджень була робота П.П. Чубинського [36], в якій висвітлюється діяльність одного із перших ощадно-позичкових товариств в Україні в Полтавській губернії. Необхідно зазначити, що кооперація, у тому числі кредитна, розглядалася як певна форма

економічного і господарського виховання українського селянства, у поєднанні зі збереженням національних традицій. Саме тому до діяльності у даній сфері з наприкінці XIX ст. активно долучилися члени товариства «Просвіта», серед них П.П. Чубинський, які своєю науково-теоретичною діяльністю зробили значний внесок у формування основ економічно-правової концепції національної кредитної кооперації. З ініціативи діячів «Просвіти» було створено низку кредитних установ, найчастіше це були низьковідсоткові ощадно-позичкові каси, сільські кредитні товариства, споживчо-виробничні товариства. Крім того, просвітяни провели значну видавничо-просвітницьку роботу серед українського населення – видали низку видань з метою популяризації ідеї кооперації [33].

Інший активний учасник створення кредитних кооперативів Е.А. Іванченко у низці статей розкриває діяльність Олександрівського ощадно-позичкового товариства Бердянського уїзду [15]. У них автор звертає увагу не лише на фінансову сторону роботи товариства, але й активну його участь у громадському житті регіону. Так, він описує благодійницьку сторону діяльності товариства, адже за рахунок отриманого прибутку було впорядковано народну бібліотеку та придбано для неї книжок на 1,5 тис. руб., збудовано приміщення для школи, передано приміщення для потреб жіночого училища тощо.

Питання організації кредитних кооперативів та ощадно-позичкових товариств на Україні вивчали В. Доманицький, С. Бородаєвський, Я. Краєвий, Ф. Скорняков [4, 12, 19, 31].

Значну частину дореволюційної історіографії складають різноманітні інструкції, положення, практичні керівництва для новостворених або ж запланованих банківських та кредитних закладів [2, 3, 6, 8]. Однією з перших таких робіт вийшла книга Н.М. Беляєва «Банкирские конторы. Руководство служащим в банках и банкирских конторах в банках» [2]. У ній автор послідовно викладає особливості роботи банківської контори, як-то: обов'язки власника контори (хазяїна); основний капітал контори та його операції (купівля та продаж відсоткових паперів, акцій, облігацій, асигнацій, золота та срібла в злитках та монет; форма запису актів продаж; позички під відсоткові папери, акції та облігації різних товариств); облік, до строку купонів і відсоткових паперів, що вийшли у тираж; переводна справа; продаж білетів внутрішніх позик із розстрочкою виплат; страхування виграшних позик від тиражів погашення; прийом у комісію купівлі та продажу відсоткових паперів за рахунок третіх осіб. Наприкінці книги подано список приватних банків Росії, розділених за категоріями, значну частину з яких склали українські установи: комерційні – Катеринославський, Київський приватний, Кременчуцький, Херсонський торговий банки; земельні – Бессарабо-Таврійський (Одеса), Земський (Херсон), Київський, Полтавський, Харківський банки; банкірські контори та банкірські будинки – Ефруси и Ко (Одеса). Автор наводить приклади банківського діловодства, використовуючи у якості джерел матеріали газети «Биржевой маклер», документи торгових домів І.П. Кузнецов (Москва), І.В. Юнкер и Ко та інших.

У перші роки XX ст. посилюється інтерес до наукової думки Європи виходять переклади праць відомих закордонних економістів, наприклад, таких як німецький дослідник Бруно Бухвальд. У даній книзі викладаються практично усі основні сторони діяльності банку, його взаємодії з фондовою біржею, технології операцій з векселями, цінними паперами, готівкою. Автор супроводжує матеріал цінними практичними рекомендаціями, розрахунками, прикладами [6].

Підсумковою працею дореволюційної історіографії фінансової справи стало дослідження І. Левіна [24]. Використавши матеріали архівів Особової канцелярії із кредитної частини Міністерства фінансів та Державного Думи, а також інформацію друкованої преси («Вестник финансов, промышленности и торговли», «Журнал для

акціонерів», «Русские ведомости» та інші), автор прослідкував історію створення та діяльності російських акціонерних банків з початку їх заснування і до подій російсько-японської війни.

Отже, усю сукупність літератури за тематикою умовно можна поділити на три групи: перша – праці, дискусії стосовно створення та розвитку банківських та кредитних установ і ролі держави у цих процесах, друга – роботи у яких надається характеристика кредитних закладів як самостійних фінансових організацій, що мають свою структуру та діловодство та третя – практичні рекомендації, інструкції, посібники тощо відносно діяльності кредитно-банківських закладів.

Список використаної літератури

1. Анцыферов А. К. Мелкий кредит, его организация и значение в России / А. К. Анцыферов // Доклад, читанный в заседании Харьковского юридического общества 7 декабря 1902 г. – Харьков, 1903 – 16 с. ; Antsyferov A. K. Melkiy kredit, ego organizatsiya i znachenie v Rossii / A. K. Antsyferov // Doklad, chitannyy v zasedanii Kharkovskogo yuridicheskogo obshchestva 7 dekabrya 1902 g. – Kharkov, 1903 – 16 s.

2. Беляев Н. М. Банкирские конторы. Руководство служащим в банках и банкирских конторах в банках / Н. М. Беляев. – 2-е изд. - Петрозаводск : Губернская типогр. 1888. – 41 с. ; Belyaev N. M. Bankirskie kontory. Rukovodstvo sluzhashchim v bankakh i bankirskikh kontorakh v bankakh / N. M. Belyaev. – 2-e izd. - Petrozavodsk : Gubernskaya tipogr. 1888. – 41 s.

3. Бернарди А. Б. Организация и операции коммерческих банков и городских общественных банков в связи с их счетоводством / А. Б. Бернарди. – Санкт-Петербург : Круг самообразования, 1914 – 96 с. ; Bernardi A. B. Organizatsiya i operatsii kommercheskikh bankov i gorodskikh obshchestvennykh bankov v svyazi s ikh schetovodstvom / A. B. Bernardi. – Sankt-Peterburg : Krug samoobrazovaniya, 1914 – 96 s.

4. Бородаевський С. В. Про кредитні кооперації / С. В. Бородаевський. – Санкт-Петербург, 1909. – 344 с. ; Borodaievskiy S. V. Pro kredytni kooperatsii / S. V. Borodaievskiy. – Sankt-Peterburh, 1909. – 344 s.

5. Бунге Н. Х. Теория кредита / Н. Х. Бунге. – Киев : В Университетской типографии, 1852. – 310 с. ; Бунге Н. Х. Очерки политико-экономической литературы / Н. Х. Бунге. – Санкт-Петербург : Типогр. В. Киршбаума, 1895. – 465 с.; Bunge N. Kh. Teoriya kredita / N. Kh. Bunge. – Kiev : V Universitetskoy tipografii, 1852. – 310 s. ; Bunge N. Kh. Ocherki politiko-ekonomicheskoy literatury / N. Kh. Bunge. – Sankt-Peterburg : Tipogr. V. Kirshbauma, 1895. – 465 s. terburg : Tipogr. V. Kirshbauma, 1895. – 465 s. s.

6. Бухвальд Б. Техника банковского дела / Б. Бухвальд. – Москва : Издание тов-ва «МИРЪ», 1914. – 117 с. ; Bukhvald B. Tekhnika bankovskogo dela / B. Bukhvald. – Moskva : Izdanie tov-va «MIR», 1914. – 117 s.

7. Васильчиков А. Мелкий земельный кредит в России / А. Васильчиков, А. Яковлев. – Санкт-Петербург , 1876. – 427 с. ; Vasilchikov A. Melkiy zemelnyy kredit v Rossii / A. Vasilchikov, A. Yakovlev. – Sankt-Peterburg , 1876. – 427 s. ;

8. Валаев А. Краткое пособие по счетоводству ссудо-сберегательных товариществ / А. Валаев. – Санкт-Петербург : Типография Тов-ва «Грамотность», 1913. – 38 с. ; Valaev A. Kratkoe posobie po schetovodstvu ssudo-sberegatelnykh tovarishchestv / A. Valaev. – Sankt-Peterburg : Tipografiya Tov-va «Gramotnost», 1913. – 38 s.

9. Герценштейн М. Я. Национализация земли. Крестьянский банк и выкупная операция / М. Я. Герценштейн. – Санкт-Петербург : Тов-во «Общественная польза», 1905. – 190 с. ; Gertsenshteyn M. Ya. Natsionalizatsiya zemli. Krestyanskiy bank i vykupnaya operatsiya / M. Ya. Gertsenshteyn. – Sankt-Peterburg : Tov-vo «Obshchestvennaya polza», 1905. – 190 s.

10. Гурьев П. Несколько слов об учреждении государственного поземельного банка в России / П. Гурьев. – Санкт-Петербург, 1904 – 256 с. ; Gurev P. Neskolko slov ob uchrezhdenii gosudarstvennogo pozemel'nogo banka v Rossii / P. Gurev. – Sankt-Peterburg, 1904 – 256 s. ;
11. Гурьев А. Н. Очерк развития кредитных учреждений в России / А. Н. Гурьев. – Санкт-Петербург, 1904. – 250 с. ; Gurev A. N. Ocherk razvitiya kreditnykh uchrezhdeniy v Rossii / A. N. Gurev. – Sankt-Peterburg, 1904. – 250 s.
12. Доманицкий В. Про сільську кооперацію / В. Доманицкий // Громадська думка. – 1906. – 21 липня – С. 1 ; Domanytskyi V. Pro silsku kooperatsiiu / V. Domanytskyi // Hromadska dumka. – 1906. – 21 lytnia – S. 1
13. Зак А. Крестьянский поземельный банк 1883 – 1910 / А. Зак. – Москва : Скл. изд. у Н. П. Карбасникова, 1911. – 607 с. ; Zak A. Krestyanskiy pozemelnyy bank 1883 – 1910 / A. Zak. – Moskva : Skl. izd. u N. P. Karbasnikova, 1911. – 607 s.
14. Зиновьев П. Несколько слов об учреждении государственного поземельного банка в России / П. Зиновьев. – Москва : типогр. Бочарова и Ко, 1897. – 236 с. ; Zinovev P. Neskolko slov ob uchrezhdenii gosudarstvennogo pozemel'nogo banka v Rosii / P. Zinovev. – Moskva : tipogr. Bocharova i Ko, 1897. – 236 s.
15. Иванченко Е. Краткий очерк Андреевского ссудосберегательного товарищества Бердянского уезда Таврической губернии / Е. Иванченко // Сельскохозяйственный журнал. – 1899. – № 2. – С. 2-3 ; Иванченко Е. Образование бердянского Союза ссудосберегательных и кредитных товариществ / Е. Иванченко // Вестник сельского хозяйства. – 1902. – Приложение к № 14 и 18; Ivanchenko E. Kratkiy ocherk Andreevskogo ssudosberegatel'nogo tovarishchestva Berdyanskogo uезда Tavricheskoy gubernii / E. Ivanchenko // Selskohozyaystvennyy jurnal. - 1899. – № 2. – S. 2-3 ; Ivanchenko Ye. Obrazovanie berdyanskogo Soyuza ssudosberegatelnykh i kreditnykh tovarishchestv / Ye. Ivanchenko // Vestnik selskogo khozyaystva. – 1902. – Prilozhenie k № 14 i 18
16. Исинский К. Провинциальная банковская система Российской империи середины XIX – начала XX вв. в трудах дореволюционных российских историков [Электронный ресурс] / К. Исинский // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2012. – Вып. 27. — Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/provintsialnaya-bankovskaya-sistema-rossiyskoy-imperii-serediny-xix-nachala-xx-vv-v-trudah-dorevolutsionnyh-rossiyskih-istorikov>; Isinskiy K. Provintsialnaya bankovskaya sistema Rossiyskoy imperii serediny XIX – nachala XX vv. v trudakh dorevolutsionnykh rossiyskikh istorikov [Elektronnyy resurs] / K. Isinskiy // Izvestiya Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. V. G. Belinskogo. – 2012. – Vyp. 27. — Rezhim dostupa : <http://cyberleninka.ru/article/n/provintsialnaya-bankovskaya-sistema-rossiyskoy-imperii-serediny-xix-nachala-xx-vv-v-trudah-dorevolutsionnyh-rossiyskih-istorikov>.
17. Катаев М. Сельский кредит и крестьянское хозяйство в России / М. Катаев. – Москва, 1902. – 101 с.; Kataev M. Selskiy kredit i krestyanskoe khazyaystvo v Rossii / M. Kataev. – Moskva, 1902. – 101 s.
18. Колюпанов Н. Практическое руководство к учреждению сельских и ремесленных банков по образцу нем. ссудных тов-ств / Н. Колюпанов. – Москва : Типогр. А. И. Мамонтова и К, 1870. – 269 с. ; Kolyupanov N. Prakticheskoe rukovodstvo k uchrezhdeniyu selskikh i remeslennykh bankov po obraztsu nem. ssudnykh tov-stv / N. Kolyupanov. – Moskva : Tipogr. A. I. Mamontova i K, 1870. – 269 s.
19. Краевой Я. Полвека кооперативного движения на Юге России / Я. Краевой // Муравейник. – 1916. – № 38-39 ; Kraevoy Ya. Polveka kooperativnogo dvizheniya na Yuge Rossii / Ya. Kraevoy // Muraveynik. – 1916. – № 38-39

20. Краснікова О. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.04. / Оксана Миколаївна Краснікова; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1999. – 17 с. ; Krasnikova O. Finansy ta kredyt u silskomu hospodarstvi Livoberezhnoi Ukrainy epokhy vilnoho pidpriemnytstva (1861 – 1917 rr.) : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : spets. 08.01.04. / Oksana Mykolaivna Krasnikova; Kyiv. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 1999. – 17 s.

21. Макаров А. Банки и кредитные учреждения / А. Макаров. – Санкт-Петербург, 1913. – 343 с. ; Makarov A. Banki i kreditnye uchrezhdeniya / A. Makarov. – Sankt-Peterburg, 1913. – 343 s.

22. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929) : автореф. дис. ... докт. іст. наук. : спец. 07.00.08 / Василь Іванович Марочко; Ін-т історії України НАН України.. – Київ, 1995. – 19 с. ; Marochko V. I. Ukrainiska selianska kooperatsiia. Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861 – 1929) : avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk. : spets. 07.00.08 / Vasyl Ivanovych Marochko; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy.. – Kyiv, 1995. – 19 s.

23. Морачевский В. Сельскохозяйственный кредит в России / В. Морачвский. – Санкт-Петербург, 1910. – 24 с. ; Morachevskiy V. Selskokhozyaystvennyy kredit v Rossii / V. Morachvskiy. – Sankt-Peterburg, 1910. – 24 s.

24. Левин И. И. Акционерные коммерческие банки в России / И. И. Левин. – Петроград, 1917. – 301 с. ; Levin I. I. Aktsionerkiye kommercheskie banki v Rossii / I. I. Levin. – Petrograd, 1917. – 301 s.

25. Лугинин В. Сельские ссудные товарищества (их устройство и назначение) / В. Лугинин, А. Яковлев // Творцы кооперации и их думы : сб. кратких биографий кооператоров с выдержками из их статей и речей. – Москва : Изд-во Всероссийского Центрального Союза Потребительских обществ, 1919. – 283 с. ; Luginin V. Selskie ssudnye tovarishchestva (ikh ustroystvo i naznachenie) / V. Luginin, A. Yakovlev // Tvortsy kooperatsii i ikh dumy : sb. kratkikh biografiy kooperatorov s vyderzhkami iz ikh statey i rechey. – Moskva : Izd-vo Vserossiyskogo Tsentralnogo Soyuzu Potrebiteleskikh obshchestv, 1919. – 283 s.

26. Новікова І. Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01 / Ірина Едуардівна Новікова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 235 с. ; Novikova I. E. Rozvytok bankivskoi systemy Ukrainy v umovakh stanovlennia rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) : dys. ... kand. ekon. nauk : spets. 08.00.01 / Iryna Eduardivna Novikova; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2009. – 235 s.

27. Осипов Н. О. Обзор деятельности ссудо-сберегательных товариществ и проект организации сельского кредита / Н. О. Осипов. – Санкт-Петербург, 1893. – 23 с. ; Osipov N. O. Obzor deyatelnosti ssudo-sberegatelnykh tovarishchestv i projekt organizatsii selskogo kredita / N. O. Osipov. – Sankt-Peterburg, 1893. – 23 s.

28. Ососов В. Городские общественные банки России : Обзор их деятельности по 1 янв. 1871 г. / В. Ососов. – Санкт-Петербург : типогр. Майкова, 1872. – 192 с. ; Ososov V. Gorodskie obshchestvennye banki Rossii : Obzor ikh deyatelnosti po 1 yanv. 1871 g. / V. Ososov. – Sankt-Peterburg : tipogr. Maykova, 1872. – 192 s.

29. Печерин Я. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России / Я. Печерин. – Санкт-Петербург, 1904. – 142 с. ; Pecherin Ya. Istoricheskiy obzor pravitelstvennykh, obshchestvennykh i chastykh kreditnykh ustanovleniy v Rossii / Ya. Pecherin. – Sankt-Peterburg, 1904. – 142 s.

30. Прокопович С. Кооперативное движение в России / С. Прокопович. – Санкт-Петербург, 1903. – 243 с.; Prokopovich S. Kooperativnoe dizhenie v Rossii / S. Prokopovich. – Sankt-Peterburg, 1903. – 243 s.

31. Скорняков Ф. Деятельность Крестьянского поземельного банка в Киевской губернии за 28 лет (1883 – 1910 гг.) / Ф. Скорняков. – Киев, 1912. – 161 с.; Skornyakov F. Deyatelnost Krestyanskogo pozemel'nogo banka v Kievskoy gubernii za 28 let (1883 – 1910 gg.) / F. Skornyakov. – Kiev, 1912. – 161 s.

32. Соколовский П. Ссудно-сберегательные товарищества в России по отзывам литературы / П. Соколовский. – Санкт-Петербург: Изд-во В. Киршбаума, 1889. – 714 с.; Sokolovskiy P. Ssudno-sberegatelnye tovarishchestva v Rossii po otzvyam literatury / P. Sokolovskiy. – Sankt-Peterburg: Izd-vo V. Kirshbauma, 1889. – 714 s.

33. Сошинська Я. Загальний огляд українських видань з економічної проблематики (друга половина XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] / Я. Сошинська // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_06.php; Soshynska Ya. Zahalnyi ohliad ukrainskykh vydan z ekonomichnoi problematyky (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Elektronnyi resurs] / Ya. Soshynska // Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. – 2004. – Т. 12. – Rezhym dostupu: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_06.php;

34. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906 – 1916 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 / Валентин Дмитрович Терещенко; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.; Tereshchenko V. D. Rol ipotechnykh bankiv u provedenni stolypynskoi ahrarnoi reformy v Ukraini (1906 – 1916 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk.: spets. 07.00.01 / Valentyn Dmytrovych Tereshchenko; Cherkaskyi nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. – Cherkasy, 2006. – 20 s.

35. Туган-Барановский М. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Изд. 7 / М. Туган-Барановский. – М.: Изд. О. Н. Поповой, 1938. – 299 с.; Tugan-Baranovskiy M. Russkaya fabrika v proshlom i nastoyaschem. Izd. 7 / M. Tugan-Baranovskiy. – M.: Izd. O. N. Popovo, 1938. – 299 s.

36. Чубинський П. П. Село Сокиринцы и сокиринское ссудо-сберегательное товарищество / П. П. Чубинський // Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1. – С. 235-264; Chubinskiy P. P. Selo Sokirintsy i sokirinskoe ssudo-sberegatelnoe tovarishchestvo / P. P. Chubinskiy // Zapiski Yugo-Zapadnogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva. – Kiev, 1874. – Т. 1. – С. 235-264

37. Яковлев А. В. Очерки народного кредита в Западной Европе и России / А. В. Яковлев. – Санкт-Петербург, 1869. – 247 с.; Yakovlev A. V. Ocherki narodnogo kredita v Zapadnoy Yevrope i Rossii / A. V. Yakovlev. – Sankt-Peterburg, 1869. – 247 s.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2015 р.

N. Radchenko

CREDIT AND FINANCIAL INSTITUTIONS IN THE MIDDLE OF XIX - EARLY XX CENTURY IN THE WORKS OF PRE-REVOLUTIONARY SCIENTISTS

The article considers the scientific research of the origin formation of credit and financial system of Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries. Pre-revolutionary historiography has many studies, which covered various aspects of financial, trade and industrial policy of the autocracy, this is period of discussion in the community about ways to further socio-economic development of the empire. Activity of credit establishments was under permanent government attention, and wardship of the development of credit cases

belonged to the most important functions of government. The first attempts to characterize newly created credit and financial system were made in the 60's – 70's. XIX century. The study of the opinions and views of contemporaries of these processes is the purpose of this article.

It was determined that the totality of all the literature on this subject can be divided into three groups: the first – work, discussion on the creation and development of banking and credit institutions and the state's role in these processes; second – works which provided description of credit institutions as independent financial institutions that have their own structure and outsourcing; and third - practical recommendations, instructions, manuals, etc. regarding the activities of credit and banking institutions. It was characterized works, which were explored in the Russian Empire (O. Yakovleva, V. Luginina, N. Kolyupanova, O. Vasyulchikova, O. Antsufirova, M. Katayeva, S. Prokopovicha, O. Gurjeva, P. Gurjeva, P. Morachevskogo, and others) and works that reveal the activity of credit and banking in Ukrainian lands (P. Chubinskogo, Y. Ivancheka, V. Domanitskogo, S. Borodayevskogo, Y. Krayevogo, F. Skorniakova, and others). It is noticed, that contemporary works of literature didn't have historiographical analysis and contained few references to the source. However, all authors expressed only one idea – demand of Russia is ordered lending, and then they polemic about the best system for the Russian empire, so that the state should influence and control the credit institutions. In this article were used the principles of historicism, objectivity and also problem-chronological, critically comparative and statistical methods. The results of this research can be used for training courses for history of Ukraine and Russia, historiography, source study, socio-economic history

Keywords: *bank, historiography, credit unions, credit and financial system, savings banks, and small credit institutions.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Стяжкіна О.В., д.і.н, проф.; Задунайський В.В., д.і.н., проф.*

УДК 94(477.6-2Мар)''1917''(045)

В.М. Романцов

СТАНОВЛЕННЯ МАРІУПОЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 р.)

В статті аналізуються недосліджені в історіографії питання щодо ролі Міського Громадського Виконавчого комітету в процесах демократичного оновлення владних інституцій в Маріуполі на початку революції 1917 р. Висвітлюються різні аспекти політичної діяльності комітету, його рішення у питаннях охорони правопорядку, економічного, соціального розвитку міста, формування нових владних інституцій. У роботі використані не залучені раніше до наукового обігу матеріали газети «Маріупольская жизнь», що дозволило більш повно розглянути різні аспекти означеної теми.

Ключові слова: *Маріупольський Міський Громадський Виконавчий комітет, демократична революція, суспільні процеси, політичні перетворення, «Маріупольская жизнь».*

Сучасна Україна переживає складний та суперечливий процес реформування владних інституцій, і це спонукає науковців до студій історичного досвіду здійснення реформ в добу демократичної революції 1917 р. Уважне вивчення політико-правових аспектів діяльності Маріупольського Міського Громадського Виконавчого комітету на